

Cserti Csapó Tibor

A magyarországi cigány népesség etnikai tagolódása

A cigányság maga sem alkot etnikailag egységes népcsoportot. Kérdéses, hogy egyáltalán önálló, külön népnek tekinthető-e. Hiszen nép alatt olyan csoportot értünk, amely önálló nyelvvvel, kultúrával, közös etnikai jegyekkel rendelkezik, melyek által megkülönböztethető szomszédaitól. Sok idő eltelt azóta, hogy a cigányság népnek volt nevezhető. Vándorlása, földrajzi elkülönülése miatt sokféle lett a századok során. (S. A. FRASER, 1996) Egyes csoportjaik más-más nyelvet használnak, eltérő történelmi múlttal, kulturális sajátosságokkal, tradíciókkal rendelkeznek.

Ha az életmódbeli sajátosságokat, a többségi társadalomhoz viszonyított eltéréseket - mint népképző elemet - vesszük alapul a definíció megalkotásakor, ismét csak bajban vagyunk, hiszen nem tudunk mit kezdeni a letelepedett, a többségi társadalomba integrálódott, vagy asszimilálódott cigány származású emberekkel.

Biológiai, genealógiai kritériumok használata a definíciónál szintén nem működhet, mert a cigány népesség erőteljesen kevert (ha elméleti úton feltesszük, hogy a házasságok 3%-a lett volna vegyes házasság a múltban, a mai cigány népesség vérében akkor is 60%-nyi nem cigány rész halmozódott volna fel az elmúlt századok során). (S. A. FRASER, 1996)

Magát a megkülönböztető nevet is a külvilág aggatta rájuk. A cigány elnevezés eredendően nem belső népelnevezés, ami mára kényszerűen elfogadott elnevezés lett, ha negatív élmények, balvélelmek társulnak is hozzá. Ám a csoportok saját használatra rendelkeznek önálló népelnevezéssel is, amellyel a többi cigány csoporttól is megkülönböztetik magukat. (S. A. FRASER, 1996) A köznapi megítélés sem az anyanyelvi különbségtevést nem ismeri, sem pedig azt nem méltányolja, hogy a cigánynak nevezett csoportok között milyen lehatárolódási különbségek élnek és hatnak. (SZUHAY P. 1997B)

A XIX. században a képzőművészetek, az irodalom, a köznapi tudományosság, a publicisztika kétféle cigányképe határozta meg a többség társadalom tudatát - a többséghez, az uralkodó társadalmi-gazdasági rendhez való viszonyulás alapján. Az egyik kép a társadalom intézményeivel, csoportjaival együttműködő viszonyt kialakított, a szokásjoghoz, joghoz alkalmazkodni igyekvő, beilleszkedésre törekvő cigány képe - amely leginkább a muzsikussal azonosítható. Az autonómiáját megőrizni igyekvő csoportok, akik a társadalom intézményrendszeréből, a formális gazdaságból kimaradtak, a polgári normákkal, értékrenddel opponáló, csalásból, lopásból élő, kóborló parazita alakja a másik kép.

A század elején még elkülönülnek a köznapi beszédben is az egyes cigány csoportok, differenciáltabb cigánykép él a köztudatban - a magyar anyanyelvűt zenész, muzsikussal, vagy magyar cigánynak nevezik, megkülönböztetve a vándorló oláh és román cigányok csoportjaitól. 1945 után egyre inkább összemosisodik e kétpólusú cigánykép (negatív sztereotípiák). Az 1950-es években a központi politika céljainak megfelelően beilleszkedett, a beilleszkedés útjára lépett és beilleszkedni nem tudó, vagy nem akaró cigányokat különböztettek meg. Napjainkra a köztudatból teljesen kimosódott a század elején még megfigyelhető különbségtétel, jellemző a cigány csoportok gyakori összekeverése. Néha még a tudományos munkákban is zavar mutatható ki a tudományos elnevezések terén (pl. FRASER (1996) is oláh cigányoknak nevezi a Romániából a XIX. században érkezett csoportokat (vö: S. A. FRASER, 1996. P. 15.).

Regionálisan is megfigyelhetünk más-más elnevezéseket: például a Dunántúlon oláhnak a románul beszélő teknővájókat nevezi a köznyelv, s a tudományos irodalomban ma oláh cigányként ismert csoportra a kolompár elnevezést alkalmazzák. A beásoknak ez a köznyelvi oláh elnevezése esetenként még a szakirodalomba is beszivárog (pl. HEICZINGER, 1939), megkeverve ezzel a cigány csoportok osztályozási rendszerét. Észak-Magyarországon és az Alföldön a vándorlókat mondták sátorosoknak, vagy oláh cigányoknak.

Erdős Kamill a hazai cigányságról egy részletekbe menő kategorizálási rendszert publikált. (ERDŐS K. 1958)

A) cigány anyanyelvű

A1) ún. kárpáti cigány nyelvet beszélők

a) nógrád megyei

b) Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz, Pilisvörösvár, Zsámbék, Pesthidegkút, Budakalász) és dunántúli (Pécs, Mohács, Versend, Dunaszekcső)

c) köszörús és ringlisspiles cigányok (az egész országban kóborló, magukat német, illetve vend cigánynak nevező csoport)

A2) oláh (vlax) cigány nyelvet beszélők

- Több törzs, azokon belül számtalan nemzetség alkotja.
- A törzsnév a foglalkozást jelzi, a nemzetségnév az ős, apa, vagy valamely kimagasló előd nevéből (esetleg csúfnévből), helységnévből ered.
- Törzseik:

Lovari	lókereskedők, lókupecsek
Posot'ari	zsebtolvajok
Kherari	alkalmi munkások, házzal bírók
Colari	szőnyegkereskedők
Kelderari	rézművesek, üstfoltozók
Cerhari	sátorosok
Mašari	halászok
Bugari	dögösök
Curari	késesek
Drizar	rablók
Gurvar (fodozovo)	tepsikészítő, edényfoldozó

B) nem cigány anyanyelvű

B1) magyar anyanyelvűek

- Romungro, rumungro néven ismert csoport - kárpáti és oláh cigányok leszármazottai, akiket - valószínűleg a könnyebb asszimiláció reményében nem tanítottak meg a cigány nyelvre.

a) zenészek (úri réteg)

b) vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások (szegény réteg)

B2) román anyanyelvűek

1) román cigányok (Elek, Méhkerék, Békés megye községeiben)

2)teknővájó cigányok

a) Tiszaháti - főleg a Nyírségben, anyanyelvüket lassan elfelejtik

b) "Füstös" - átmenet - (Füzesabony, Békéscsaba, Tiszafüred)

c) "Dunás" - Dunántúlon -

Egy egyszerűbb és áttekinthetőbb felosztást találhat a cigány népesség nyelvi tagolódásáról az olvasó a függelékben, itt a nyelvi csoporthoz való tartozás az osztályozás szempontja. Ezt a felosztást használják Keményék is kutatásaik és publikációik során, s e dolgozatban is ezt - a tudományos életben is elfogadott – csoportosítást követjük.

Napjainkban általános tendencia a cigányságon belül a szétválasztó törekvés - szinte minden cigánynak nevezett csoport magát világosan megkülönbözteti más cigánynak nevezett csoportoktól, elhárítja a más csoportra gondolt, de rá is vonatkoztatott minősítést.

A tudomány által oláh cigánynak nevezettek magukat rom-nak, romának mondják. A román cigányok magukat inkább beásnak hívják.

Az 1980-as évek végétől megfigyelhető a jelenség, hogy a tudományos nyelvben, publicisztikában a cigány szó pejoratív köznyelvi jelentésárnyalata miatt egységesen a roma kifejezést kezdik el használni, ám a cigányság bizonyos rétegei -pl. a muzsikusok, beások - tiltakoznak ellene.

A cigányság csoportjai között erős elkülönülési tendenciák figyelhetők meg. Ezek egyik formája a három főcsoport közti merev házassági - endogám - szokásrend, mely estenként az alcsoportokra is kiterjedhet. (SZUHAY P. 1997) Az elkülönülés másik vetülete a térbeli elkülönülés - nem keverednek, a települések más részén telepednek le, ha egy telep van, azon belül is elválnak területileg. Megfigyelhető ez az elhatárolódás például a munkaszervezeti formákban is - a múlt rendszerben is külön brigádban dolgoztak, a munkásszállásokon külön szobákban laktak, még a büntetés végrehajtási intézetekben is megfigyelték a jelenséget.

Nyelvi szinten is tükröződik ez az elkülönítés: az oláh cigányoknál a "mi csoport" tagjai a romák, a szemben állókat gádzsóknak nevezik (közülük a parasztok a falusiak, a velük ellenséges érzületűek; az úri emberek a velük szolidaritást mutatók), köztes kategóriaként

jelennek meg a nyelvhasználatban a romungrók. A cigány anyanyelvű csoportoknál a hagyományos foglalkozásstruktúra megszűnése után az egységesülési folyamat jele, hogy más törzshöz tartozókkal közösen a lovári elnevezést használják magukra.

A magyar cigányoknál a "mi" a muzsikusokat jelöli, az oláh cigányok és a nem cigányok a gádzsók. A magyar cigányok muzsikusként definiálják magukat a felmenők zenélésétől függetlenül.

A cigány csoportok közötti rivalizálás is kimutatható, akár napjaink cigány közéleti eseményeit, a roma politikai színteret megfigyelve.

Az 1893-as cigányösszeírás a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan is tartalmaz adatokat (1. táblázat).

Anyanyelv	Letelepedettekből	Huzamosan egy helyben tartózkodókból	Vándorcigányokból	Összes cigányból
Cigány	28,72	29,84	62,12	29,97
Magyar	38,69	38,71	22,53	38,10
Román	28,84	24,90	12,15	24,39
Egyéb	7,75	6,55	3,20	7,54
Cigányul nem tud	53,82	51,06	13,01	52,18

1. táblázat: A cigányok anyanyelve a letelepedettség eltérő foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYI L. 1997)

A letelepedettek közt legnagyobb arányban a magyar cigányokat találjuk, ami a már a XIX. század végén jellemző társadalmi integrációt mutatja, ezzel szemben a legkevésbé integrált csoport volt az összeírás idején a cigány/roma nyelvet beszélő oláh cigányság.

Ma Magyarországon a cigányságon belül legnagyobb számban, mintegy 2/3-os arányban az úgynevezett romungro cigányokat találjuk (a fenti táblázatban magyar anyanyelvüként utaltunk rájuk), akik legkorábban, a XIV. század környékén érkeztek Magyarország területére, az asszimiláció során nyelvüket csaknem teljesen elvesztették, magyarul beszélnek. További népes csoportja hazai cigányságunknak (kb. 1/4) az úgynevezett oláh cigányok (a köznyelvben őket hívják kolompár cigányoknak). Ez a csoport alkotja a cigányság ősi rétegét, nyelvük a sokféle nyelvjárásban, de Európában mindenütt beszélt, Észak-India, Afganisztán, Pakisztán területén elterjedt dard nyelvcsoporttal rokonságot mutató lovári nyelv (ezért a fenti táblázatban cigány anyanyelvű csoportként szerepeltek). Azonban e népcsoporton belül is további rétegeket lehet megkülönböztetni, melyek főleg a foglalkozás szerint különültek el egymástól. Így pl. vannak lovárik, akik lókereskedéssel foglalkoztak, colárik, akik szőnyegkereskedést folytattak, stb. (ld. ERDŐS K. 1958)

Magyarországon jóval kisebb számban élnek a beás cigányok (8%, - DIÓSI Á. 1989.), akik a bevezetőben már említett okok miatt későn, a XVIII-XIX. század során szivárogtak be az ország területére a mai Románia területéről, de jellemzően a Délvidék felől. A román nyelvi közeggel való hosszú idejű érintkezés következtében nyelvük teljesen elrománosodott, s annak archaikus változatát őrzi máig (fenti táblázatban román cigányok), hozták magukkal, de a

délszláv területen való tartózkodást ezen eredetű családnevek megjelenése is jelzi. Nevük a román tájnyelvi *băiaș* szóból származik, melynek jelentése bányász, a népesség korábbi aranyos foglalkozásából ered. (PAPP GY. 1982) Elenyésző csoportot alkotnak még a szintik, akik nyugat felől visszatelepülve egy németes változatú cigány nyelvet őriznek. (TÁLOS E. 1998)

A Kemény István féle vizsgálatok adatai az egyes cigány nyelvet beszélők megoszlására, illetve azok változására nézve a következőket mutatják:

	1893 ¹	1893 – jelenlegi országterületen ²	1971 ³	1993 ⁴	1993 - kétnyelvű ⁵	2003 ⁶
Magyar	38	79,5	71	89,5		86,9
Cigány (oláh)	30	10,0	21,2	4,4	11,1	7,7
Román (beás)	24	4,5	7,6	5,5	11,3	4,6
Egyéb	8	6,0	0,2	0,6		0,8

2. táblázat: A cigányok anyanyelv szerinti megoszlása és annak változásai
(a cigány népesség %-ában)

Az 1893. évi megoszlási adatok átalakultak 1971-re, jelentősen növekedett a cigány anyanyelvű és beás csoport részesedése. Ezt Keményék a XIX. század végén, a XX. század első felében zajló bevándorlással magyarázzák, mert elsősorban e nyelveket beszélő közösségek érkeztek az országterületre. Az ezt követő évtizedekben nagyméretű nyelvcsere bekövetkezésére utalnak az adatok. Az oláh cigányok aránya lecsökken 21,2%-ról 4,4 %-ra, a beásoké 7,6%-ról 5,5 %-ra. Azonban az anyanyelvet váltó cigányok többsége kétnyelvű maradt továbbra is (ld. táblázat 6. oszlopa!), s a magyar mellett a cigány nyelvet is használta a cigányok 11,1 %-a, a beást a magyar mellett 11,3 %-uk. Ezekkel együtt 1993-ra a cigányul beszélők közössége 15,5 %-ot, a beást használók csoportja 16,8 %-ot tesz ki, így a csak magyarul beszélők aránya 77 %-ra apad a számok tükrében. A nyelvhasználat azonban nem jelenti egzakt módon a csoporthoz tartozást. A fentiekben közölt százalékos megoszlási adatokhoz is hozzá kell tennünk, hogy e számok inkább arra utalnak, a magyarországi cigányok közül hányan tartoznak az egyes nyelvi csoportokhoz, inkább az ősök által használt nyelvet tükrözik. A mai cigányságon belül jóval alacsonyabb – különösen a fiatalabb generációkban – az eredeti nyelvén ma is beszélők aránya. Ezért nem mondhatjuk, hogy 1993-ban 77%, vagy 2003-ban 86,9% lenne a romungrók részesedése.

A fentiekkel ellentétben a Dél-Dunántúlon, így Somogy megyében is, egészen eltérő etnikai összetétellel találkozhatunk. Ebben a régióban hagyományosan a beás cigányok telepedtek meg, ők alkotják a legmasszívabb csoportot, s a cigányság egyéb elemei csak kis számban vannak jelen. A Dél-Dunántúlon a beás cigányok aránya 80% körül mozog, még ennél is magasabb Somogy megyében, ahol 96-97 %-ban ez a csoport telepedett meg. 1971-ben a Dél-Dunántúl területén az oláh cigányok aránya mintegy egyötöd volt.

¹ Magyar Országos Statisztikai Hivatal adatai, 1895.

² Magyar Országos Statisztikai Hivatal adatai, 1895.

³ Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.

⁴ Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.

⁵ Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.

⁶ Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.

	Budapesti iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Magyar	84,2	90,8	90,7	98,2	68,4	56,2	86,9
Oláh cigány	11,7	7,0	7,9	0,3	12,6	34,6	7,7
Beás	3,3	2,0	0,2	1,3	16,4	8,6	4,6
Egyéb	0,8	0,2	1,2	0,2	2,7	0,5	0,8

3. táblázat: A cigányok megoszlása a első anyanyelv szerint régióként

(Forrás: Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.)

	Budapesti iparvidék	Kelet	Alföld	Észak	Dunántúl	Nyugat	Együtt
Csak magyar	64,9	80,9	77,8	94,8	45,5	27,7	74,2
Oláh cigány	23,9	15,1	19,9	1,7	21,4	61,3	15,4
Beás	5,2	2,2	0,8	2,0	26,7	9,2	7,1
Egyéb	6,0	1,7	1,5	1,6	6,5	1,7	3,3

4. táblázat: A cigányok megoszlása a beszélt nyelv szerint régióként

(Forrás: Kemény I.- Janky B.- Lengyel G., 2004.)